

таким, що знову найняв річ) (D. 19.2.13.11). Договір найму міг бути припинений і у тому випадку, якщо надана наймачеві річ виявлялася необхідною для особистих потреб наймодавця [5, с. 446-446].

Література:

1. Виншейд Б. Об обязательствах по римскому праву / Б. Виншейд. – СПб., 1875. – 464.
2. Дернбург Г. Пандекты. Т. III. Обязательственное право / Г. Дернбург.- М., 1901. – 378 с.
3. Дигесты Юстиниана / Перевод с латинского; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Т. III. – М.: Статут, 2003. – 780 с.
4. Институции Юстиниана. Перевод с латинского Д. Расснера / Под ред. Л.Л. Кофанова, В.А. Томсинова (Серия «Памятники римского права»). – М: Зерцало, 1998. – 400 с.
5. Римское частное право: Учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И. С. Перетерского. – М., 1996.

***Пеструєв Дмитро Миколайович,**
аспірант кафедри цивільного права*

Національного університету «Одеська юридична академія»

*Науковий керівник: д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного права
Харитонов Є.О.*

НІБИТО ДОГОВОРИ У РИМСЬКОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

Сучасні процеси інтеграції правових систем зумовлюють необхідність пошуку зразків найбільш ефективних форм регулювання відносин за участі приватних осіб. Джерелом для обрання таких зразків, безумовно, слід вважати римське приватне право, що протягом багатьох віків слугувало і слугує підґрунтям приватного права в різних країнах Європи. Враховуючи цю обставину, розглянемо далі систему недоговірних зобов'язань римського права, яка, порівняно з договірним правом, залишається, покищо, дослідженою недостатньо, хоча на значення цієї категорії вже зверталось увагу у вітчизняній юриспруденції [1].

Пристаюючи до розгляду цього питання, слід зазначити, що тривалий час єдиним видом недоговірних зобов'язань у римському праві були делікти. Так, у книзі третій «Про зобов'язання» Інституцій Гая вказується, що головним поділом зобов'язань є їхній поділ на два види: «кожне зобов'язання виникає з контракту або з делікту» (стаття 88). Відповідно до статті 182 Інституцій зобов'язання, що виникають з деліктів, могли виникати, якщо, наприклад, хтось учинив крадіжку, розграбував майно, завдав збиток, завдав особисту шкоду,

зобов'язання, що виникають в усіх цих випадках, відносяться до одного роду. При цьому у статті 195 Інституцій вказується, що крадіжка буває не тільки тоді, коли хтось таємно потягнув чужу річ, але й у випадку, коли хтось привласнює собі чужу річ всупереч волі її господаря.

Однак з часом система недоговірних зобо'язань у римському праві ускладнюється, стає більш розгалуженою і у римському приватному праві кількість видів недоговірних зобо'язань зростає утричі. Тепер це не тільки делікти, а ще й зобов'язання нібито з договорів та зобов'язання нібито з деліктів. Саме така класифікація зафіксована у Інституціях Юстиніана, виданих на початку VI ст. н. е.

Отже, у класичному римському приватному праві *summa divisio* («головний поділ») охоплювало наступні види зобов'язань: 1) зобов'язання з договорів; 2) зобов'язання нібито з договорів; 3) зобов'язання з деліктів; 4) зобов'язання нібито з деліктів. З них останні три виникають за відсутності договорів, тобто, є «недоговірними». У такій послідовності розглянемо їх далі.

Зобов'язання нібито з договорів виникали в результаті юридичних дій однієї особи, які стосувалися інтересів іншої особи, але здійснювалися без домовленості про це з останньою. Тобто, зобов'язання у таких випадках виникали внаслідок дій, які зовнішньо нагадували договір, але відрізнялися від останнього відсутністю домовленості сторін стосовно виникнення цивільних прав та обов'язків. Через це такі зобов'язання і називалися «нібито договірними».

Нібито договірні зобов'язання охоплювали дві різновидності.

Перша з них – це ведення чужих справ (без доручення особи в інтересах якої здійснювалися дії). Умовами виникнення такого зобов'язання було здійснення дій на користь іншої особи з власної ініціативи того, хто діяв (гестор), та неможливість для гестора отримати попередньо згоду на дії від хазяїна (домінуса). Ознаками цих зобов'язань було: ведення чужої справи; відсутність доручення на ведення чужих справ; доцільність дій, тобто їх спрямованість на захист прав господаря; намір гестора здійснювати діяльність в чужому інтересі за рахунок хазяїна. Сторони зазначених зобов'язань мали наступні права і обов'язки: гестор мусив вести чужі справи старанно і ретельно, як свої власні; якщо його дії не були схвалені хазяїном, мав повернути майно у первісний стан; по завершенні ведення чужих справ гестор мусив звітувати перед хазяїном, а також передати останньому усе отримане при веденні справ. Натомість, гестор мав право на відшкодування витрат, здійснених при веденні чужих справ. У свою чергу, хазяїн, який схвалив діяльність гестора зобов'язаний прийняти звіт останнього, а також відшкодувати йому витрати, зроблені у процесі ведення справ. Разом із тим, він міг вимагати від гестора

надання йому звіту про ведення його справ, а також вимагати передачі йому усього отриманого гестором у процесі ведення чужих справ.

Другою різновидністю нібито договірних зобов'язань було безпідставне збагачення, яке могло мати місце у випадках: помилкового платежу; надання майна з підстави, яка відпала; повернення безпідставно отриманого (повернення краденого і повернення отриманого за несправедливою чи за неправильною підставою).

Спочатку інтереси учасників відносин, що виникають з безпідставного збагачення, у римському праві захищалися за допомогою кондикційних позовів, сутністю яких було повернення стану, що існував до вчинення правомірних дій, мотиви яких, однак, визнавалися неправомірними внаслідок існування помилки або інших чинників. Відносини, що при цьому виникали, були подібні до тих, що впливали з реальних договорів: зобов'язання в обох випадках виникають з моменту фактичної передачі якогось майна однією стороною іншій. Разом із тим між договірними зобов'язаннями, які виникали з реальних договорів, і зобов'язаннями, що виникали з безпідставного збагачення, були істотні відмінності, сутність яких полягала у тому, що в реальних договорах передача майна здійснюється на законній підставі, а тому отримане за таким договором майно не могло визнаватися безпідставним збагаченням. Натомість, зобов'язання з безпідставного збагачення якраз і виникає завдяки тому, що якась особа отримала певне майно за рахунок іншої особи, тобто збагатилася без наявності достатніх для цього правових підстав.

Найбільш поширеною підставою виникнення таких зобов'язань була сплата однією особою іншій неіснуючого боргу. У таких випадках вважалося, що особа, якій сплатили неіснуючий борг, збагатилася за рахунок першої без достатніх для цього правових відстав, а тому зобов'язана повернути безпідставно отримане майно (гроші). Характерними умовами виникнення таких зобов'язання були наступні обставини: здійснення платежу по неіснуючому боргу; відсутність боргу; відсутність бажання у того, хто сплатив гроші або передав майно, обдарувати особу. Внаслідок сплати незаборгованого виникало зобов'язання повернути неправомірно отримане майно, яке за своїм змістом наближалось до договірної. Внаслідок наявності цього чинника це зобов'язання було віднесене до групи нібито договірних.

Іншим видом безпідставного отриманого були зобов'язання, відповідно до якого особа, що одержала майно з певною метою, яка не здійснилася, зобов'язана повернути його тій особі, від якої це майно отримане. Це одностороннє зобов'язання, що виникає внаслідок одностороннього волевиявлення. Його підставами могли бути різноманітні надання майнової вигоди однією особою іншій з певною метою. Необхідними умовами виникнення зазначеного зо-

бов'язання були: фактичне надання майнової вигоди однією особою іншій; відпадіння мети, заради якої і встановлювались цивільні права та обов'язки.

Особливе місце у системі захист прав учасників відносин безпідставного збагачення займав позов про повернення краденого . Хазяїн речі, яка незаконно перебувала у іншій особі, звісно міг захисти свої інтереси за допомогою віндикації. Однак досить складні процесуальні дії, які потребували великих затрат часу, зумовили доцільність використання кондикційного позову для повернення краденого. Римські правознавці виходили з того, що юридичною підставою кондикції з крадіжки є факт збагачення злодія за рахунок власника без достатніх для цього правових підстав.

Відповідно до зобов'язання, яке виикало з крадіжки, злодій має повернути передусім все крадене в повному обсязі з усім приростом, не тільки з фактично одержаними, а й з тими, які могли бути одержані. Він відповідав також за випадкову загибель речі, що відбулася протягом часу між крадіжкою і присудженням. В такому випадку він зобов'язаний був оплатити найвищу ціну краденого.

Поряд із спеціальними дістала поширення загальна кондикція – *condictio sine causa*. Можна вважати, що вона є виразом загального правила, через яке будь-хто, що збагатився без правової підстави, зобов'язаний був повернути все набуте особі, за рахунок якої він збагатився.

Література:

1. Харитонов Е.О Категория обязательств в римском частном праве // Юридический вестник. – 1997. – № 1. – С. 20-29.